

Autor se jmenuje Wilfried Bade a jeho právě vydaný svazek básní nese název *Tod und Leben* (Smrt a život). O autorovi ani jeho díle víc nevím, oba už možná zanikli; mne se tenkrát dotkla jen čistá forma a vzletnost jedné ódy. V ní je Německo jaksi bohem v podobě býka, který unáší krásnou Evropu, a o unesené a povznesené se praví toto: „...Jsi v jednom/ matka, milenka i dcera/ ve velkém tajemství,/ jež sotva tušit lze...“ Ten mladý idealista a přítel antiky se však tím velkým tajemstvím dále neobírá, on zná lék na všechny duchovní potíže: „Však v lesku mečů/ je vše jednoduché,/ nic není záhadou.“

Jaký nesmírný odstup od toho, jak se o Evropě smýšlelo za první světové války! „Evropo, nemohu snést, že hyněš v tomto šílenství, Evropo, do ucha vykřičím tvým rezníkům, kdo jsi!“ básní Jules Romains, zatímco básník druhé světové války nalézá povznesení a opojení v lesku mečů!

Život si dovoluje kombinace, jaké si žádný prozaik dovolit nesmí, protože by působily příliš románově. Když jsem shrnul své poznámky o Evropě z období hitlerismu, uvažoval jsem rovněž, zda jsme se nyní navrátili k čistšímu evropskému myšlení, či zda necháme pojem Evropa zcela padnout. Neboť z Moskvy, kterou Francouz a tudíž Román Paul Valéry do tohoto pojmu ještě nezahrnoval, nyní směřuje nejčistší evropské myšlení doslova „ke všem“, a pod stanoviskem Moskvy existuje jen svět, nikoli už zvláštní provincie Evropa ... A tu jsem dostal od svého synovce Waltera první dopis z Jeruzaléma, první po šesti letech. Už nebyl odeslán z *Café Europe*. Nevím, zda ta kavárna ještě existuje, rozhodně jsem však okolnost, že její adresa chyběla, pokládal za stejně symbolickou, jako když se tenkrát objevila. Také obsah dopisu velmi postrádal tehdejší evropanství. „Možná jsi o tom leccos četl v novinách,“ (stálo v něm) „ale nedovedeš si představit, co tu vyvádějí naši nacionalisté. Proto jsem uprchl z hitlerovského Německa?“ ... To tedy *Café Europe* v Jeruzalémě už skutečně asi není. Ale tohle patří do židovské kapitoly mé LTI.

DNES SE OPĚT PTÁM na to, nač jsem se ptal sám sebe i nejrůznějších lidí již stokrát: který den během těch dvaceti let pekla byl pro Židy nejtěžší?

Nikdy jsem si sám ani mi nikdo jiný neodpověděl jinak než takto: 19. září 1941. Od onoho dne bylo totiž nutno nosit židovskou hvězdu, šesticípu Davidovu hvězdu, záplatu žluté barvy, která ještě dnes symbolizuje morovou nákazu a karanténu a která byla ve středověku rozlišovací barvou Židů, barvou závesti a žluči v krvi, barvou zla, jemuž je třeba se vyhnout. Žlutá záplata s černým nátiskem: *Jude*, slovo orámané čarami dvou do sebe zasunutých trojúhelníků, slovo sestavené z tučných velkých písmen, jež ve své izolovanosti a v přehnaném zdůraznění horizontál předstírají písmo hebrejské.

Že je ten popis příliš dlouhý? Kdepak, právě naopak! Jen nejsem schopen přesnějšího, sugestivnějšího popisu. Často, když bylo třeba přišít novou hvězdu na nový kus oděvu (či spíš na starý, pocházející ze židovského oděvního skladu), na kazajku nebo na pracovní plášť, často jsem si tu záplatu prohlížel pod lupou, jednotlivé částčky té žluté tkaniny, nerovnosti černého nátisku - a všechny ty částčky by nestačily, kdybych chtěl každou z nich spojit s některým z mnoha utrpení, jež mi ona hvězda způsobila.

Proti mně jde počestný, dobromyslně vypadající pán a starostlivě vede za ruku malého chlapce. Krok přede mnou se zastaví: „Podívej se na něj, Horste! - tenhle za všechno

může!“ ... Upravený pán s bílým plnovousem přechází ulici, s úklonou pozdraví, podává mi ruku: „Vy mě neznáte, ale já vám musím říct, že tyhle metody odsuzuju.“ ... Chci nastoupit do tramvaje, smím používat jen přední plošinu, a jen když jedu do továrny, a jen když je továrna dál než šest kilometrů od mého bydliště, a jen když je přední plošina pevně oddělena od vnitřku vozu; chci tedy nastoupit, je pozdě, a pokud nepříjdu do práce včas, může mě mistr udat gestapu. Někdo mě zezadu strhne dolů: „Jen běž pěšky, je to pro tebe mnohem zdravější!“ Esesácký důstojník se šklebí, vůbec není brutální, jen si dělá legraci, jako kdyby trochu škádlil psa... Má žena říká: „Je tak hezky, nemusím nic nakupovat a stát frontu – kousek tě doprovodím!“ – „V žádném případě! To mám na ulici přihlížet, jak tě kvůli mně urážejí? A kromě toho: třeba začneš být podezřelá někomu z těch, kdo tě ještě nezná, a až poneseš mé rukopisy, vběhneš mu rovnou do ruky!“ ... Chlapík od stěhováků, který je mi od dvou stěhování nakloněn – vesměs dobří lidi, nejspíš potají sympatizují s komunisty –, náhle přede mnou stane ve Freiburger StraÙe, oběma tlapami mi popadne ruku a šeptá, že to musí být slyšet až na druhé straně ulice: „Pane profesore, jen nevěšete hlavu! Ti prokletí pacholci už brzy dohospodaří!“ Má to být útěcha, je to milé; ale kdyby to přes vozovku zaslechl ten správný chlapík, stálo by to mého utěšitele kriminál a mne přes Osvětím život... V prázdné ulici zabrzdí projíždějící auto, vykloní se cizí hlava: „Ty jsi ještě naživu, ty svině zatracená? Měl bych tě přejet, přes pupek!...“

Kdepak, všechny částčky té žluté látky nestačí, aby člověk zaznamenal veškerá příkoří, které mu židovská hvězda přinesla.

Na Georgově náměstí stála v parčíku socha spisovatele Gutzkova*, dnes tam zůstal v rozryté zemi jen sokl; k této bystě jsem měl zvláštní přátelský vztah. Kdo dnes ještě zná *Rytíře ducha*? Já jsem ke své dizertační práci s potěšením přečetl všech devět dílů a matka mi kdysi vyprávěla, jak ten román

* Karl Gutzkow (1811–1878), německý spisovatel, v letech 1847–49 působil jako dramaturg v Drážďanech.

v dívčích letech hltala jako tu nejmodernější a vlastně zakázanou četbu. Když však jdu kolem Gutzkowovy bysty, nemyslím ani tak na *Rytíře ducha*, jako spíš na jeho hru *Uriel Acosta*, již jsem jako šestnáctiletý viděl u Krolla. Tenkrát z běžného repertoáru už téměř zmizela, a každý kritik byl přímo povinen ten kus strhat a poukázat jen na jeho slabiny. Mnou však tato hra otřásla a jedna věta z ní mě provázela po celý život. Několikrát, když jsem se setkal s nějakým projevem antisemitismu, jsem byl přesvědčen, že ji dokážu živě vnímat, ta věta mi však skutečně vstoupila do života až onoho 19. září. Zní: „Rád bych se ponořil do všeobecná a krácel s velkým proudem života!“ Jistě, od všeobecná jsem byl odříznut již od roku 1933, a nejen já, odříznuté bylo od té doby celé Německo. Přesto však: jakmile jsem opustil byt a ulici, kde mě znali, přece jen jsem se ponořil do velkého všeobecného proudu, bylo to sice ponoření plné úzkosti, protože mě v každém okamžiku mohl někdo zlovolný poznat a obtěžovat, ale přece jen ponoření. Nyní však bylo v každém okamžiku všem zřejmé, kdo jsem, a díky onomu znamení jsem byl izolován a vydán napospas; toto opatření se totiž zdůvodňovalo tím, že Židé musí být odlišeni, protože jejich krutost se prý projevila v Rusku.

Teprve nyní je ghettoizace dokonalá; předtím se slovo ghetto objevovalo jen na dopisech s poštovním razítkem *Getto Litzmannstadt*, bylo vyhrazeno dobyté cizině. V Německu existovaly jednotlivé židovské domy, do nichž byli Židé nahnáni a jež byly občas také zvenčí opatřeny nápisem *Judenhaus*. Tyto domy však byly uprostřed árijských obytných čtvrtí a ani ony samy nebyly obydleny výlučně Židy; proto se na jiných domech občas objevil nápis: „Tento dům je židůprostý“ (*Judenrein*). Ta věta lpěla tučně a černě na mnoha zdech, dokud za náletů nespadly, zatímco vývěsní štíty s nápisy „Čistě árijský obchod“ a výlohy pomalované nepřátelským nápisem „Židovský obchod!“ stejně jako sloveso „arizovat“ a zaklínací formule na dveřích obchodů „Plně arizovaný podnik!“ velmi brzy zmizely, protože už žádné židovské obchody nebyly, a tak nebylo co arizovat.

Když teď byla zavedena židovská hvězda, bylo jedno, zda jsou židovské domy roztroušeny, nebo tvoří vlastní čtvrt, pro-

tože každý ohvězdovaný Žid si nosil své ghetto s sebou jako hlemýžď svůj domeček. A bylo také lhostejné, zda v jeho domě žijí jenom Židé, nebo také árijci, protože nad jeho jméno na dveřích bylo nutno přilepit hvězdu. Byla-li Židova žena árijka, musela své jméno uvést stranou od hvězdy a označit slovem *arisch*.

Tu a tam se na dveřích bytů brzy objevily i jiné cedulky, před nimiž každý zkameněl jako před pohledem Medúzy: „Zde bydlel Žid Weil.“ Listonoška pak věděla, že jeho novou adresu už nemusí shánět; odesilateli se dopis vrátil s eufemistickou poznámkou: „Adresát se odstěhoval.“ Výraz „odstěhoval se“, *abgewandert*, ve svém hrůzném specifickém významu do slovníku LTI rozhodně patří, totiž do jeho židovského oddílu.

Tento oddíl je bohatý na úřední výrazy a obraty, které všichni postižení dobře znali a neustále je ve svých rozhovorech užívali. Začalo to samozřejmě slovy „neárijský“ a „arizovat“, pak se objevily „Norimberské zákony k zachování čistoty německé krve“, potom byli „plní Židé“, *Volljuden*, „Položidé“, *Halbjuden*, „míšenci prvního stupně“ a stupňů dalších a „osoby židovského původu“, *Judenstammlinge*. Především však existovali „privilegovaní“.

Toto je jediný vynález nacistů, o němž si nejsem jist, zda si původci celého toho ďábelského díla svůj vynález uvědomovali. Privilegovaní se vyskytovali jen v židovských dělnických skupinách v továrnách; jejich privilegium spočívalo totiž v tom, že nemuseli nosit hvězdu a nemuseli bydlet v židovských domech. Privilegován byl ten, kdo žil ve smíšeném manželství a měl z něho děti „vychovávané německy“, což znamenalo: nebyly registrovány jako příslušníci židovské obce. Tento paragraf, jehož výklad opakovaně vedl k výkyvům a grotesknímu chytračení, snad skutečně vytvořili jen proto, aby byly uchráněny ty složky národa, které nacisté potřebovali. Židovskou skupinu však určitě nic nerozkládalo a nedemoralizovalo víc než právě toto ustanovení. Kolik závislosti a nenávisti vyvolávalo! Málo vět jsem slyšel vyslovovat častěji a s větší trpkostí než právě tuto: „On je privilegova-

nej.“ Znamenalo to: „Platí nižší daně než my, nemusí bydlet v židovském domě, nenosí hvězdu, je napůl za bukem...“ A kolik domýšlivosti, kolik ubohé škodolibosti – ubohé proto, že i privilegovaní přece žili ve stejném pekle jako my, i když v jeho o něco lepším oddělení, a plynová komora nakonec pohltila i je –, kolik zdůrazněného odstupu často obsahovala ta tři slova: „Já jsem privilegovaný.“ Když teď slýchám o vzájemném obviňování Židů, o osudných aktech msty, vždycky si nejdřív vzpomenu na onen existující rozpor mezi těmi s hvězdou a privilegovanými. V těsném soužití v židovském domě – společná kuchyně, jedna koupelna, stejná předsíň pro více partají – a v úzké pospolitosti židovských továrních skupin samozřejmě docházelo také k nesčetným jiným třenicím; avšak privilegovanost a neprivilegovanost přece jen rozněcovala ty nejhorší nevraživosti, protože tu šlo o to nejneuvěřitelnější, o hvězdu.

Opakovaně a v drobných variantách nacházím ve svém deníku věty jako: „Vycházejí teď najevo všechny ošklivé lidské vlastnosti, z člověka by se nakonec mohl stát antisemita!“ Od pobytu ve druhém židovském domě – poznal jsem tři – u takových výbuchů nikdy nechybí dodatek: „Ještěže jsem právě četl Dwingerovu knihu *Za osnatým drátem*. To, co tam v sibiřském lágru za první světové války bylo všechno nacpáno, nemělo se Židy nic společného, byli to čistokrevní árijci, německé mužstvo, německé důstojnictvo, a přece se v tom lágru dalo totéž, co v našich židovských domech. Nešlo tu o rasu, nešlo o náboženství, způsobilo to množství lidí na malém prostoru a zotročení...“

„Privilegovaný“ je druhé nejhorší slovo ze židovského oddílu mého slovníku. Nejhorším zůstává „hvězda“. Někdy bývá i předmětem šibeničního humoru: rozšířeným vtipem je „Nosím *Pour le Sémité*“^{*}; někdy člověk tvrdí, nejen o jiných, ale i o sobě, že je na ni pyšný; a dočista na konci se do ní vkládá naděje: bude to naše alibi! Avšak po celou tu dlouhou dobu její pronikavá žluč přece jen září v těch nejmučivějších myšlenkách.

* Narážka na pruský řád *Pour le mérite*, „Za zásluhy“.

A nejjedovatěji fosforeskuje „zakrytá hvězda“. Hvězdu, tak zní předpis gestapa, je nutno nosit nezakrytou na straně srdce, na saku, na zimníku, na pracovním plášti, musí se nosit všude, kde existuje možnost setkání s árijci. Máš-li v teplých březnových dnech rozepnutý kabát tak, že klopa zakrývá levou stranu hrudi, svíráš-li pod levou paží aktovku, nosíš-li jako žena rukávník, pak je tvá hvězda zakrytá, snad bezděky a jen na pár sekund, ale třeba i úmyslně, abys šel jednou po ulicích bez cejchu. Úředník gestapa v takovém zakrytí vždycky předpokládá záměr, a za to je koncentrační tábor. A chce-li úředník gestapa prokázat svou služební horlivost a ty mu právě vběhneš do cesty, i když ti ruka s aktovkou nebo s rukávníkem visela až ke koleni a kabát byl pečlivě zapnutý, to pak měli Žid Lesser nebo Židovka Wintersteinová stejně „hvězdu zakrytou“, a nejspíše do tří měsíců přijde na obec řádný úmrtní list z Ravensbrücku nebo z Osvětimi. Na něm je příčina úmrtí uvedena precizně a dokonce v individuálních obměnách; střídavě se uvádí „nedostatečnost srdečního svalu“ nebo „zastřelen při pokusu o útěk“. Pravou příčinou smrti je však zakrytá hvězda.